Фонетични особности на помашкитѣ говори въ Чепинско.

Отъ Д-ръ **Л. Милетичъ.**

Въ съчинението си върху източнобългарскитѣ говори („Das Ostbulgarische“, Wien, 1903, стр. 207—276) азъ се спрѣхъ и върху голѣмия рупски диялектъ, къмъ който принадлежатъ и чепинскитѣ говори. Подирнитѣ азъ тамъ нарекохъ съ приетото до тогава название „чепинско нарѣчие“ (Mundart von Čepino). Въ сѫщность подъ това название, което често се употрѣбя въ нашето езикознание, би трѣбвало да се разбира само говорътъ на селата Баня, Лѫжене и Каменица въ Чепинско, понеже само отъ тоя говоръ досега има публикувани езикови материяли[1]). Ала въ Чепинската котловина има още четири помашки села: Корово, Дорково, Костандово и Ракитово, за чийто говоръ нищо не се знаеше, а само мълчаливо бѣ нѣкакъ прието да се подразбира подъ реченото название говорътъ и на тия села, като се прѣдполагаше, че въ него не ще да има нѣкои бѣлѣжити особности, понеже всичкитѣ казани села се намиратъ въ равнина съвсѣмъ наблизу и едно до друго. И наистина такъво прѣдположение въ случая бѣ още по̀-оправдано, защото населението въ всичкитѣ чепински села е еднакво — българско-помашко съ малко примѣсь отъ православни българи, именно въ Ракитово съ около 20 кѫщи и съ повече въ Лѫжене. Въ подирното село слѣдъ освобождението на България помашкото население почти съвсѣмъ се е издигало, а на негово мѣсто се е заселило придошло българско отъ сѫсѣднитѣ околии, ала това обстоятелство по нашия въпросъ нѣма важно значение, защото новиятъ елементъ не е могълъ да повлияе, особно въ такъво

[1]) Вж. К. Иречекъ, Помашки пѣсни отъ Чепино, печ. въ сПер. Спис. VIII.; *Народни пѣсни*, записани въ селата Баня, Лѫжене и Каменица, печатани въ Минист. Сборникъ т. I 38—39; II 37—40, 75—77, 123—127; III, 201—203; V, 210—218; VII, 43—51; XII 14—28, 215—223; XV, 36—45. Една едничка пѣсень отъ Корово е печатана въ II т. с. 53, но и тя е толкова кратка (17 стиха) и така неточно записана, че по нея не може нищо опрѣдѣлено да се каже за говора въ с. Корово.

кѫсо врѣме, върху езика на коренния помашко-български елементъ въ чепинскитѣ села. Такъвъ новъ елементъ още постепенно приижда особно откъмъ Разлога и се настанява и въ селата Баня и Ракитово. Поради лекитѣ мѣстни условия за междуособни сношения и поради еднородностьта на староврѣмското население въ чепинскитѣ помашки села винаги ще да е имало взаимни срѣщи между населението на тия села, и за това, както се каза, можеше да се прѣдполага, че помацитѣ и въ Корово, Дорково, Костандово и Ракитово иматъ горѣ-долѣ еднакъвъ говоръ съ говора на помацитѣ въ Баня, Лъжене и Корово. Това можеше още повече да се очаква и поради факта, че и говорътъ на село Каменица, което е населено само съ православни българи, все староврѣмски жители отъ Чепинско, напълно се схожда съ говора на Баня-Лъжене.

Въ споменатото си диялектолошко съчинение азъ очертахъ главнитѣ свойщини на рупския диялектъ, — който обгръща българскитѣ говори въ Родопитѣ и на югъ отъ тѣхъ до Бѣло море, както и говоритѣ по Хасковско, по Странджа планина, по Малко-Търновско и Лозенградско, — само възъ основа на източно-рупскитѣ говори по Хасковско и Странджа, които лично бѣхъ изучвалъ на самото мѣсто, и на Ахърчелебийския говоръ, който отъ всички рупски говори най-подробно и най-добрѣ е прѣдставенъ въ нашата филологична литература. Затова говоритѣ отъ Чепинско и Рупчосъ тамъ азъ само тукъ-тамѣ мимоходомъ засегнахъ. За да може положително и подробно да се опишатъ тия говори, трѣбваше поради липса на достатъчно публикувани езикови материяли отъ тѣхнитѣ области лично да спходя тѣзи подирнитѣ. Именно това и сторихъ, като прѣдприехъ прѣзъ лѣтото на 1902 година диялектолошка обиколка по Чепинско и Рупчосъ. Успѣхъ тогава да посѣтя първомъ всичкитѣ чепински села: Баня, Лъжене, Каменица, Корово, Дорково, Костандово и Ракитово както и нѣкои отъ колибитѣ въ Чепинско, а слѣдъ това минахъ въ Батакъ, и отъ тамъ въ Пещера и Брацигово; обиколката си въ Рупчосъ захванахъ отъ Сотиръ та редомъ посѣтихъ селата Бойково, Дѣдово, Ситово, Лилково, Орѣхово, Малево, Хвойна, Павелско, Чепеларе, Чукур-кьой, Върбово, Широка-Лѫка, Стойкитѣ, а на връщане още Богутево, Бачково. За извършената обиколка по казания маршрутъ азъ накѫсо още тогава съобщихъ въ „Anzeiger“ на филос.-истор. секция на Виенската акад. на наукитѣ, бр. XXII, 1902 год. Резултатитѣ отъ тая ми обиколка ще бѫдатъ обнародвани като допълнение къмъ отдѣла за рупскитѣ

говори на споменатото ми съчинение. Тукъ сега ще съобща за нѣкои неизвѣстни до сега фонетични особности на чепинскитѣ говори, а именно за замѣнитѣ на ероветѣ и носовкитѣ и за палатализацията на зѫбнитѣ съгласни.

А. Замѣни на ероветѣ и носовкитѣ.

Като посѣтихъ лично чепинскитѣ села, съ учудване установихъ толкова важни разлики въ говоритѣ на селата Дорково и Костандово, и то както спрѣмо говора на останалитѣ петь села така сѫщо и между всѣко отъ тѣхъ отдѣлно, че слѣдъ това вече употрѣбата на названието „чепинско нарѣчие“ въ казания общъ смисълъ става немислимо, тъй като въ бѫдеще ще трѣбва да различаваме съ отдѣлни названия поне *три* чепински говорни групи, като оставимъ при туй на страна говора на колибаритѣ помаци, който принадлежи къмъ нарѣчието, що се тегли отъ Ихтиманско прѣзъ Якоруда въ Разлогъ. Както ще се види по-долу, има такива разлики въ говора на казанитѣ села, че наистина е чудно, какъ сѫ могли да се развиятъ така изолирано само въ границитѣ на всѣко едно отъ тия села при близкитѣ и живи сношения между тѣхъ, които напротивъ трѣбваше да влиятъ, за да се изглаждатъ дори и по-дребни езикови разлики. За да се обясни тоя фактъ, ще трѣбва по-добрѣ да се изучи миналото на чепинскитѣ села: много е вѣроятно, че нѣкое врѣме между тѣхъ да не сѫ владѣли тѣсни сношения и то може би поради лоши вѣрски отношения между отдѣлни села.

Особноститѣ, които сега раздѣлятъ чепинскитѣ говори на три групи, сѫ сравнително нови — секундарни, развили се върху една обща основа, която и сега още ясно личи въ всичкитѣ чепински говори и която ги свързва съ останалитѣ говори на рупския диялектъ. Затова тая основа можемъ да наречемъ общо-рупска свойщина: тя състои именно въ туй, че старобългарскитѣ носовки иерове въ рупскитѣ говори (като изключимъ отъ тѣхъ източния клонъ), едно врѣме се изедначили въ уд降ренитѣ срички, сир. се произнасяли еднакво. Общиятъ секундаренъ вокалъ, що е замѣнилъ казанитѣ старобългарски вокали, билъ тъменъ еровъ вокалъ, който можемъ нарѐ „общъ секундаренъ ъ“. Съгласнитѣ прѣдъ секундарния ъ, гдѣто този застѫпя старобългарски ъ и ѫ, сѫ твърди, а прѣдъ секундарния ъ, който застѫпя староб. ь и ѧ, сѫ меки. Мекостьта на съгласнитѣ, за която е думата, въ много случаи по

отдѣлни говори е изчезнала, ала че тя е сѫществувала въ всички случаи, ясно доказва сравнителното изучване на рупскитѣ говори изобщо.

Съвпадежътъ на носовкитѣ и еровeтѣ въ рупскитѣ говори е станалъ постепенно и при особни условия, отъ които день днешенъ ясно личи само едно, а именно че сричката винаги има ударение. Не е мѫчно да разберемъ, че стб. ь е могло да се приближи по гласежъ до ъ и да се изравни съ него, понеже знаемъ много случаи отъ старобългарскитѣ паметници, гдѣто очевидно ъ и ь, особно въ коренни срички, вече еднакво сѫ гласѣли, па и день днешенъ въ източнитѣ български говори и дори въ книжовния ни езикъ има думи, въ които стб. ь се произнася като ъ, напр. въ тъменъ, тънък, пъстър, цъвтй и пр. Сѫщо така е общо явление въ историята на българската фонетика, че стб. носовка ѫ, слѣдъ като се прѣобърнала въ носово ъ, най-сетнѣ, като изгубила съвършено носовия призвукъ, съвпаднала по гласежъ съ ъ и нататъкъ еднакво се развивала съ него. И тъй съвпадежътъ на стб. ъ, ь и ѫ въ единъ секундаренъ *еръ* прѣдставя фонетично развитие, свойствено на всички български говори и специялно на източнитѣ, къмъ които принадлежатъ и рупскитѣ. До тукъ слѣдовно рупскитѣ говори сѫ вървѣли успоредно съ другитѣ източни говори. Особна рупска фонетична свойщина се явява тепърва съвпадежътъ и на староб. носовка ѧ съ казанитѣ три вокала. Понеже носовката ѫ редовно е минала въ българския езикъ въ секундаренъ ъ, трѣбва да прѣдположимъ, че въ рупскитѣ говори правилно при извѣстни условия ѧ се е замѣняло съ ѫ и по този начинъ по-сетнѣ като всѣко ѫ минало въ секундаренъ ъ. Съ други думи ние трѣбва да прѣдположимъ, че е станала замѣна на носовката ѧ съ носовката ѫ. Извѣстно е, че смѣсване на носовкитѣ се е извършило въ тъй наречения срѣднобългарски периодъ, и нѣма съмнѣние, че тогава ще да е станала и казаната замѣна на ѧ съ ѫ. Отъ срѣднобългарскитѣ паметници е извѣстно, че тя се е извършила въ случаи, гдѣто стб. ѧ е слѣдвало подиръ нѣкоя палатална съгласна: ш, ж, щ, жд, j, а често пѫти и слѣдъ ч. За това се прѣдполага, че главната причина на замѣната се крие въ физиологичния характеръ на прѣдидещата палатална съгласна, която лабиялно ще да е влияла върху послѣдуещата носовка ѧ та полека-лека тая носовка се изеднaчила по гласежъ съ носовката ѫ. И наистина очевидно на това влияние се дължи, че дори и въ книжовния езикъ ние днесъ произнасяме ъ вм. стб. ѧ, минало въ срѣднобългарско ѫ, нпр. въ думата

жътва вм. срѣдб. *жѫтва* отъ староб. **жатва**; срав. още *шъпа* (= срѣдноб. *шѫпа,* стб. **щапа**). Ако да бѣха всички случаи, гдѣто въ срѣднобългарскитѣ паметници се замѣнява **ѧ** съ **ѫ** такива, щѣхме да можемъ се задоволи само съ казаното обяснение. Ала то не ни стига, защото въ нѣкои срѣднобългарски паметници, ако и порѣдко, се срѣща и една тъй наречена неправилна замѣна на **ѧ** съ **ѫ**, именно въ случаи, гдѣто прѣдъ **ѧ** не се намира ни една отъ казанитѣ палатални съгласни. Срѣщатъ се напр. такива примѣри: срѣдноб. *клѫтва* вм. стб. **клатва**; средб. *свѫзанъ* вм. стб. **свазанъ**; средб. *десѫть* вм. стб. **десать**; **възврат**. мѣстоим. вин. п. *мѫ* вм. **ма**; имен. пад. *брѣмѫ, врѣмѫ, имѫ* вм. **брѣма, врѣма, има** и пр. И до сега още подобни примѣри отъ срѣднобългарскитѣ паметници въ науката се смѣтатъ за прости правописни неправилности безъ всѣка основа въ самия съврѣмененъ тѣмъ народенъ български езикъ (срав. мнѣнието на Лескина въ Archiv für sl. Philol. II. 275; Кульбакинъ, въ „Извѣстія“ Имп. Акад. Наукъ 1901. 217). Азъ на друго мѣсто въ особна статия доказвамъ, че вече нѣмаме право така да се отнасяме къмъ речената „неправилна замѣна“ на **ѧ** съ **ѫ**, като се основавамъ за тая цѣль не само върху паметницитѣ но и върху нашитѣ рупски говори, въ които именно бие на очи тъкмо речениятъ съвпадежъ на **ѧ** и **ѫ** въ единъ секундаренъ *еръ,* а тоя съвпадежъ не е могълъ да се извърши инакъ, освѣнъ както се каза, сир. че първомъ **ѧ** се замѣнило съ **ѫ** и това сетнѣ, безъ огледъ дали е първично (= стб. **ѫ**) или вторично (= стб. **ѧ**), минало въ ъ.[1]) Видимото условие въ рупскитѣ говори за тая замѣна на носовкитѣ е ударението. Дали е то било и първоначалното и главно условие? За да се отговори на тоя въпросъ, трѣбва да се изслѣдва явлението всестранно и по възможность исторически. При все това мога да кажа и сега, че смѣтамъ не ударението, а ударения (акцентувания) квантитетъ (дължина) въ дадения случай за главно условие на замѣната. Квантитетътъ на сричката съ врѣме е изчезналъ, а ударението, което се спазило, сега се явява въ езика като условие, което фактически е станало дори и продуктивенъ факторъ за нови форми. И тъй въ рупскитѣ говори въ срѣднобългарско врѣме въ дългитѣ ударени срички стб. **ѧ** минало въ **ѫ**, това по-сетнѣ — въ секундаренъ еръ, а понеже и стб. **ъ, ь ѫ**, както видѣхме, тъй сѫщо се изравнили, като се замѣнили пакъ съ секундаренъ еръ, по този

[1]) За това подробно говоря въ статията „Слѣды среднеболгарской замѣны носовыхъ въ новоболгарскихъ нарѣчіяхъ“, която се печата въ „Статьи по славяновѣдѣнію“, подъ редакц. на проф. В. И. Ламанскій, Спбгъ, т. II. 1905.

начинъ се извършилъ съвпадежътъ на ъ, ь, ж и ѧ въ единъ общъ еровъ звукъ, и то само въ ударенитѣ срички. Това е общата рупска фонетична свойщина, която характеризува главно централнитѣ и западнитѣ рупски говори, прѣдимно въ областьта на Родопитѣ. Докато секундарниятъ еръ въ ударенитѣ срички е спазвалъ тъмния си гласежъ, единството на рупскитѣ говори откъмъ тая фонетична страна не е било нарушено: владѣло е едно правило въ произношението, а именно произнасялъ се тъменъ ъ подъ ударение сир. ъ̀ вмѣсто стб. ъ̀, ь̀, ж̀ и ѧ̀, а въ неударенитѣ срички ъ-тъ е билъ слаботъменъ, малко изясненъ въ посока къмъ *а*, сир. произнасяло се *а̥* вм. стб. ъ, ь и ж. Понеже ѧ се замѣнило съ ж само въ ударенитѣ (дълги) срички, за това въ неударенитѣ срички, които изобщо ще да сж станали кратки, изравнение между ѧ и ж не е станало, и за това тукъ ѧ минало сетнѣ въ *е*. Цѣлото правило слѣдовно може да се формулира така: а) ъ̀ вм. ъ, ь, ж и ѧ подъ ударение, б) *а̥* вм. ъ, ь, ж безъ ударение и в) *е* вм. ѧ безъ ударение. Прѣзъ послѣднитѣ два три вѣка на новия периодъ на езика правилото а) се е измѣнило отъ часть, защото въ много говори тъмниятъ ударенъ ъ почналъ да се изяснява и то въ двѣ посоки: или повече къмъ *о* или къмъ *а*, и най-сетнѣ се изяснилъ тъй, че вм. ъ се чува или чисто *о*, или широко *о* (между *о* и *а*), или чисто *а*. Най-разпространено е второто, срѣдно произношение на ъ като широко *о*, което до сега различно се прѣдава на писмо въ нашата фолклорна и езикословна литература, а именно чрѣзъ о͡а, о͡ª, оª и пр. Това условно означаване широкия характеръ на *о*, произнасяно именно съ валчестъ и по-широкъ отворъ на бърнитѣ и при базисъ на вокала *и*, даде поводъ да се мисли, че широкото *о* е дифтонгъ. По-рѣдко секундарното това *о* вм. ъ̀ се чува като обикновено *о*, а така сжщо рѣдко и като обикновено *а*. За да не се дава поводъ да се мисли, че широкото *о* е дифтонгъ, смѣтамъ за най-сгодно да го отбѣлѣжа въ тази статия съ буквата *о*, означена съ една точка отгорѣ, сир. съ *ȯ*; това *ȯ* винаги е ударено. И тъй вмѣсто секундарния ъ̀ се произнася по говоритѣ или *о* или *ȯ* или *а*.

Въ Чепинско секундарниятъ ъ̀ не се задържалъ нигдѣ, а всжду се явява изясненъ, и то въ *о* или въ *ȯ* или въ *а*: и тритѣ замѣни сжществуватъ въ чепинскитѣ говори. И въ Рупчосъ въ повечето говори секунд. ъ̀ е изясненъ, и то повече въ *ȯ*. Забѣлѣжително е, че въ една часть отъ говоритѣ въ Рупчосъ и отъ говоритѣ, съсѣдни на чепинскитѣ откъмъ истокъ, секундарниятъ ъ̀ се е

спазилъ още неизясненъ. Възъ основа на тоя важенъ бѣлѣгъ сега ние можемъ да класификуваме говоритѣ въ Чепинско и Рупчосъ на двѣ категории: 1) говори съ неизясненъ секундаренъ еръ, сир. говори, спазени въ по-старъ фонетиченъ стадий по тая точка, и 2) говори съ изясненъ еръ. Вслѣдствие на изучванията, които направихъ въ Чепинско и Рупчосъ, азъ не само открихъ, че има говори отъ първата категория, но мога и поименно да посоча тия говори.

Къмъ тоя родъ рупски говори принадлежи и нарѣчието на българскитѣ павликяни въ Пловдивско, Свищовско и Банатъ (въ Унгария). Най-напрѣдъ въ това нарѣчие забѣлѣжихъ въпросната рупска фонетична свойщина, спрѣна въ по-стария стадий на развоя си, именно произношение ъ̀ вм. ѧ, като е спазенъ въ много случаи и мекиятъ характеръ на прѣдидещата съгласна. Върху тая особность на павликянското нарѣчие, която е най-важенъ рупски бѣлѣгъ и която служи за най-силно доказателство, че павликянитѣ и въ сѣверна България по потекло сѫ рупци изъ природопскитѣ области, азъ първомъ обърнахъ внимание въ едно прѣдварително съобщение до виенската академия на наукитѣ (вж. Anzeiger der phil.-hist. Cl. 1899, № 2), а сетнѣ по-обстойно въ статията си върху книжнината и езика на банатскитѣ българи (вж. Мин. сб. XVI—XVII. с. 406 нат.). Понеже тогава още не знаехъ, че има и други рупски говори, въ които сега се произнася ъ̀ вм. ѧ, азъ се изразихъ, какво тая фонетична особность характеризува павликянското нарѣчие спрѣмо всички други български нарѣчия (ц. д. 406). И въ съч. „Das Ostbulgarische“ (212, 220) изтъквамъ сѫщата особность на павликянското нарѣчие, въ което се говорятъ форми като: глъ̀дам (глѧд-), тъ̀гли вм. по-старо т'ъ̀гли (тѧг-), гуръ̀щу вм. гор'ъ̀що (горѧщє), зъ̀к' (зѧть), зъ̀х (възѧхъ), зъ̀л (възѧлъ), тъ̀шко (тѧжько), пусъ̀гна (сѧг-), лъ̀гна (лѧг-), кл'ъ̀тва (клѧтва), упръ̀гна (прѧг-), съ̀дна (сѧд-), чъ̀до (чѧдо), чъ̀сто (чѧсто) и др.

Понеже сега се откриватъ и други рупски говори, спазили сѫщо такъво секундарно ъ̀ вм. ѧ, прѣстая този бѣлѣгъ да бѫде изключително характеренъ за павликянското нарѣчие, ала затова този бѣлѣгъ още повече добива сила като доказателство, че павликянското нарѣчие принадлежи къмъ рупския клонъ, на българския езикъ и то къмъ оная негова група, въ която още секундарниятъ ъ̀ подъ ударение (= стб. ѫ, ѧ, ъ, ь) не се е изяснилъ нито въ посока къмъ гласната *о*, нито къмъ *а*. Въ тази група рупски говори

влизатъ освѣнъ павликянския, още говорътъ на селото Батакъ и сетнѣ на селата Дѣдево, Малево, Орѣхово, Хвойна и Павелско (Рупч. ок.). Ако бѣше Тъмрътката область достѫпна за изслѣдване, сигурно щѣха да се намѣрятъ и други села между Батакъ и споменатитѣ по-горѣ рупчоски села, въ които сѫщата особность ще да е спазена. Подирната не е могла да се одържи правилно поради влиянието на аналогията, що иде отъ страна на съотвѣтнитѣ неударени срички, въ които ѧ се произнася като *е* въ едни и сѫщи коренни и основни срички. Затова именно въ нѣкои отъ споменатитѣ говори има спазени повече примѣри съ ъ̆ вм. ѧ, въ други съвсѣмъ малко. Така въ Батакъ записахъ доста примѣри: пъ̆тък (**пѧтькъ**); гувъ̆да (**говѧдо**); гл'ъ̆да, пугл'ъ̆дам (**глѧд-**); ше съ̆дна (**сѧд-**); срѫ̆ща се; ще срѫ̆щна (**срѧт-**); трѫ̆ска ма тресѐ (**трѧс-**); натъ̆глена (**тѧг-**); м'ъ̆ка (**мѧка**); на рѫ̆т (**рѧдъ**); пъ̆та (**пѧта**); чъ̆до (**чѧдо**). Разбира се, че секундарниятъ ъ̆ и когато застѫпя стб. **ъ, ь и ѫ** пакъ така гласи подъ ударение, напр. дъ̆ш (**дъждь**), т'ъ̆нко (**тьньке**), зъ̆б (**зѫбъ**). — Въ Дѣдево забѣлѣжихъ аористната форма з'ъ̆ха (3. л. мн. ч. **възѧхѫ**), досущъ както я произнасятъ и павликянитѣ; въ Малево, Хвойна и Павелско: пр'ъ̆да, пр'ъ̆ло (**прѧд-**); гл'ъ̆дам; кой им гл'ъ̆да (**глѧд-**); тъ̆шко (**тѧжько**); пъ̆тък (**пѧтькъ**); 1. л. ед. ч. тъ̆гл'ẹ и т'ẹгл'ẹ (**тѧг-**); ше гу ср'ъ̆шне (**срѧт-**); пъ̆та (**пѧта**).

Въ говора на всички други села въ Чепинско и Рупчосъ секундарниятъ еръ е изясненъ, и то въ Чепинско въ всичкитѣ села. Сега ще прѣмина специално къмъ чепинскитѣ говори, които можемъ да класификуваме съ огледъ къмъ гласежа на изяснения секундаренъ еровъ вокалъ, на три главни групи:

1. Секундарниятъ еровъ вокалъ подъ ударение е изясненъ въ ỏ (широко *о*) или обикновено *о*, а безъ ударение запазилъ слаботъмenъ еровъ гласежъ — *ạ̊*. Така се говори въ Баня, Лъжене, Каменица, Корово и Ракитово. Ракитовскиятъ говоръ поради нѣкои други особности може да се отдѣли въ отдѣлна подгрупа, която прѣдставя прѣходъ отъ втората къмъ първата група. Затова подолу му отдѣлямъ особно мѣсто подиръ костандовския говоръ.

2. Секундарниятъ еровъ вокалъ подъ ударение се изяснилъ въ *ỏ*, а безъ ударение гласи *у*. Така се говори въ Костандово.

3. Секундарниятъ еровъ вокалъ подъ ударение се изяснилъ въ *а*, а безъ ударение въ — *ạ̊*. Така се говори въ Дорково.

И въ тритѣ групи секундарниятъ еръ, когато е безъ ударение, не застѫпя стб. ѧ, понеже това въ неударени срички, както се обясни

вече, не се е смѣсило съ ж, а направо си е минало въ *е*, слѣдъ като изчезналъ носовиятъ му призвукъ.

Сега ще изложа състоянието на рефлекситѣ на стб. ерове и носовки по всѣка отъ тритѣ групи отдѣлно, като ще поставя ракитовския говоръ въ особна група, който прави прѣходъ отъ първата къмъ втората. И тъй ще захванемъ първомъ съ *баньско-коровския говоръ*, като се разбира подъ туй име и говорътъ на с. Каменица и Лъжене (Ложене), и сетнѣ ще прѣминемъ къмъ говоритѣ *костандовски, ракитовски* и *дорковски*.

I. Баньско-коровски говоръ.

Този говоръ най-малко се отличава отъ ония говори въ Рупчосъ, гдѣто секундарниятъ еровъ вокалъ сѫщо тъй гласи като ó. Между говора на с. Баня и Лъжене отъ една страна и говора на с. Каменица и Корово отъ друга забѣлѣжихъ по фонетичната точка, която ни занимава, тази разлика, че секундарното *о*, което въ ударенитѣ срички застѫпя стб. ерове и носовки, въ първитѣ двѣ села се произнася като обикновено *о*, докато въ другитѣ двѣ села то гласи по-широко, между *о* и *а*, сир. като ó. Сѫщиятъ този вокалъ азъ съмъ прѣдавалъ досега съ знака o^a, но понеже тоя знакъ може да даде поводъ да се мисли, че съ него означавамъ дифтонговъ гласежъ, прѣдпочитамъ тукъ знака ó. Въ Рупчосъ това ó на мѣста се чува още по-широко, съ повечко боя на *а*, ала въ Чепинско толкова широко ó не чухъ. Освѣнъ туй въ Баня—Лъжене съвсѣмъ сѫ рѣдки примѣритѣ съ *о* вм. ѫ, понеже подъ влияние, може би, на говора на колибаритѣ и по аналогия на съотвѣтнитѣ неударени срички полека-лека *о* вм. ѫ било замѣнено съ *е*. Може би сѫщото влияние да е причина, че и широкото секундарно ó постепенно се е изравнило съ обикновено *о*. Най-много се е спазило *о* вм. ѫ тукъ въ окончанието на глаголитѣ 3. л. мн. ч. сег. вр. Ще приведа примѣри отъ всѣко село отдѣлно, като се смѣтатъ примѣритѣ отъ Баня и за Лъжене.

1. ó (о) вмѣсто стб. ъ и ѫ подъ ударение; *ḁ* вмѣсто ъ и ѫ безъ ударение.

Баня. а) дóш - дḁждóт; мóш - мḁждóт; зóп - зḁбóт; син, синóт; кракóт, носóт; вóл, вóлḁт; пóк' (пѫть) — пóк'ḁт и пóк'е̥т; óрех, óрехḁт; зѐк'ḁт, кòрен'ḁт.

б) водо̀ (*водѫ) - водо̀та̥ (*водѫтѫ); главо̀ - главо̀та̥; го̀ра̥ - го̀ро̀та̥; ро̀ка̥ - ра̥ко̀та̥; да̥скò - да̥скòта̥ — мн. ч. дòски; за̥м'ò (вм. змыѭ, стб. змиꙗ) — мн. ч. зòме. Изключения: момà - момàта̥, женà - женàта̥ (надделѣла именителната форма ед. ч.).

в) стàрос - старосто̀ (вм. *старостьтѫ); болесто̀, зависто̀ и пр.

г) мро̀ (1. л. сег. вр. ед. ч.) — мро̀т (3. л. мн. ч.); 1. л. ед. ч. сп'ò, 3. л. мн. ч. плетòт, рекòт. Първо лице стб. плетѫ, рекѫ гласи: плѐта̥, рѐка̥; сѫщо тъй: нòс'а̥, плàча̥, рòг'а̥ (рождѫ), гòн'а̥.

д) Правилото за замѣната на секундарния ъ напълно има сила и за сричкитѣ *лъ, ръ* между двѣ съгласни, а именно безъ ударение тия срички гласятъ *а̥р, а̥л,* а подъ ударение *ӧр, ӧл* и *лӧ,* срав. ва̥рбò, мн. ч. вòрби; ба̥лхò, мн. ч. бòлхи; вòл'к; слòнце, мòлчи, жòлто, га̥лчѝ (3. л. ед. ч.). Изключения: бъ̀гаре (=блъгаре), др̥во, чр̥н, чр̥в, червѐн, чурѐши.

Каменица. Въ Каменица, а така сѫщо и въ Корово, както се каза, секундарниятъ акцентуванъ *о*-вокалъ гласи малко пò-широчко, съ боя къмъ *а,* и за това го отбѣлѣзвамъ съ знака *ӧ.*

а) дӧш - да̥ждӧт, мӧш - ма̥жӧт; дӧп - да̥бӧт — мн. ч. дӧбе - да̥бѐте; зӧб - за̥бӧт, мн. ч. зӧби - за̥бѝте, прӧт, мн. ч. прӧти; вӧл - вӧла̥т; стòла̥т, свѐка̥ра̥т, кӧн'а̥т; кумӧт, носӧт и пр.

б) сна̥ӧ (снъха) — сна̥ӧта̥, мн. ч. снӧи; сесрӧ (сестра), мн. ч. сѐсри; са̥іӧ (вм. *съѭ отъ съя дрѣха), мн. ч. сӧи; да̥скӧ - дӧски; женӧ - женӧта̥ (мн. ч. жѐни); момӧ - момӧта̥ (мн. ч. мòми); свин'ӧ - свин'ӧта̥; за̥м'ӧ (=змиꙗ), мн. ч. зӧме; душӧ, ба̥хлӧ (блъха), челӧ (пчела), муӧ (муха), севдӧ (тур. д. севда = обичь) и пр.

в) болестӧ, утрентӧ, вечертӧ, сол'тӧ и пр.

г) 1. л. ед. ч. сег. вр. мрӧ; 3. л. мн. ч. мрӧт, опекӧт, дадӧт, заведӧт, заберӧт, плетӧт, поіӧт и пр., но вѝкна̥т, плàча̥т, зна̥̀іа̥т.

д) ва̥рбò и вр̥бò; вр̥х; трън и тр̥н, мн. ч. трън̀е, етърва. Изглежда, че противъ правилото се явява ъ въ ударени срички въ съединение съ *р, л* може би подъ влияние на официялния езикъ. Слѣдъ *ч* се чува р̥, ър, ѐр: чр̥но, чървел' — мн. ч. чървели; чр̥ква, черѐши. Напротивъ въ съединението *ъл-лъ* правилото е спазено: вӧлк - ва̥лкӧт; дӧлго - дӧла̥к; вӧлна; кӧлна̥ (1. л. сег. вр. ед. ч.). Нека отбѣлѣжимъ и: крак - каркӧт (прѣхвърляне на *а*).

Корово. а) зӧп - за̥бӧт — мн. ч. зòби; дӧш - да̥ждòт — мн. ч. дòждове; вòла̥т и пр.

б) рӧка̥ - ра̥кӧта̥ - ра̥чѝца̥; за а̥днӧ иглӧ; мухӧ, тревӧ, іамӧ, песнӧ; козӧ (мн. ч. кòзи); пишелӧ (=пчела); за̥мѐ (ед. ч. змия), мн. ч. зӧме; зем'ӧ (земя); ала: женà, момà.

в) сол - солтѐ, болестѐ.

г) (песн'ѐ) поіѐт; іадѐт, пасѐт, крадѐт;

д) вѐрх - вѐрхат; фѐркна - фарчѝ; стѐрк; сѐрце - сарчѝце и срчѝце; тѐран (трънъ) — мн. ч. тѐрне - тарнѝще и трнѝще; — чѐрно, но: червѐн, чѐреф, — мн. ч. чѐрве; черѐши; — вѐлна, балхѐ, жѐлто, слѐнце; кѐлна (1. л. сег. вр.).

2. 'ѐ (о) вмѣсто ударено ъ; а вмѣсто неударено ъ.

Баня. Въ село Баня чухъ само примѣри съ отвърдѣлъ консонантъ прѣдъ ѐ вм. ѣ: тѐнко, тѐвно, напр. „тѐвно като рок"; ала се казва и тавнѐ, напр. въ „тавнѐ маглѐ", мн. ч. мѐгли; глѐдан (стб. гладьнъ); оган (огнь). Казва се ден - денѐт, мн. ч. денѐ; въ тая дума ь минало въ *е* прѣди да се смѣси ь съ ъ.

Каменица. л'ѐнено, л'ѐко, л'ѐкичко, ала: тѐнко, тѐнак, тѐвно, жѐнеме; маглѐ — мн. ч. мѐгли; глѐдан, бѐлан, дрѐбан, злѐтан, прѐзан, ѐган; кѐнь' - кѐн'ат.

Корово. л'ѐн, но: лѐнен (вмѣсто л'ѐнан, както трѣбва правилно да е гласѣла тая форма въ по-старо врѣме, прѣди да отстѫпи на формата лѐнен, която трѣбва да се е явила подъ ново влияние); л'ѐк; тѐвно, тѐнко, жѐнеме; бѐлан, прѐзан, дрѐбан, ѐган.

3. 'ѐ ('о) вмѣсто ударено ѫ; *е* вмѣсто неударено ѫ.

Баня. Въ Баня изобщо правилното 'ѐ вм. ѫ се указва нарушено, понеже съ изключение на стб. глаголно окончание за 3. л. сег. вр. -ѫтъ, което и въ тоя говоръ правилно е замѣнено, когато е подъ ударение, съ 'ѐт, въ други случаи се чува и подъ ударение *е* вм. ѫ. Най-вѣроятно е, че говорътъ на с. Баня въ тоя фонетиченъ случай е повлиянъ отъ говора на колибаритѣ, въ който ѫ редомъ е замѣнено съ *е*. Въ окончанието за 3. л. мн. ч. 'ѐ вм. ѫ се задържало, защото го е крѣпила аналогията отъ страна на съотвѣтнитѣ форми 3. л. мн. ч., които окончаватъ на *'ѐт* вм. стб. -ѭтъ и *'ѐт* вм. -ѧтъ. Срав. нпр. сеѓѐт (*сѣдѫтъ), варк'ѐт (врътѧтъ), роѓѐт (родѧтъ); и отъ друга страна: поіѐт, плетѐт. По-горѣ вече казахъ, какво прѣдполагамъ, че за да мине ѫ въ *ж* трѣбва сричката едно врѣме да е била дълга. Отъ други славянски езици, напр. отъ ческия хубаво се вижда, че окончанието за 3. л. мн. ч. у сегашнитѣ глаголни форми е било дълго, а горнитѣ примѣри напълно се сгаждатъ съ това. И тъй ударението, което сега се явява като условие за речения прѣходъ, не ще да е било причина на станалата фонетична

замѣна; то се явило само като съхранителенъ факторъ спрѣмо нѣкогашната дължина, която въ неударенитѣ срички не е могла да се одържи. Понеже отъ друга страна и вм. ѫ и ѧ въ неударенитѣ срички се явява слаботъмно а̥, а не ȯ, дори и у глаголитѣ въ 3. л. сег. вр., за това трѣбва да заключимъ, че съвпадежътъ на ѫ и ѧ се е извършилъ въ тия говори, слѣдъ като дължината въ неударенитѣ срички е била изгубена, сир. когато е завладѣлъ вече принципътъ само на ударена дължина (betonte Länge), отъ която още живи слѣди констатирахъ въ еркечкия говоръ (вж. das Ostbulgarische с. 150) и отъ която слаби слѣди още се забѣлѣзватъ въ ударенитѣ срички и въ Рупчоско и Ахърчелебийско. Именно въ рупчоскитѣ говори забѣлѣжихъ, че ударено ȯ се произнася по нѣкога малко удължено, и азъ на това отдавамъ, че първитѣ записвачи сѫ взели това ȯ за дифтонгъ. Ала нека веднага кажа, че тая дължина въ говора на по-младото поколѣние едвамъ е замѣтна и че скоро и съвсѣмъ ще ѝ се заличатъ диритѣ.

Отъ срѣднобългарскитѣ паметници знаемъ, че ѧ подиръ срѣдно-небнитѣ *л′ н′ р′* е минало въ ѫ, вмѣсто което по-сетнѣ се явило *е*. Споредъ горѣказаното дохаждамъ на мисъльта, че може речената обратна замѣна на ѧ съ ѫ да се е отпочнала първомъ въ краткитѣ срички. А такива сѫ били окончанията за винит. пад. ед. ч. при *ia*-основи, и за 1. л. ед. ч. сегашно врѣме. у глаголитѣ. А тъкмо въ двѣтѣ тия форми, се срѣщатъ най-много примѣри съ прѣходъ на ѧ въ ѫ. Съгласно съ това и въ банско-коровския говоръ се чува срѣщу именит. падежъ зѐм′е (землıа) — винит. пад. земѐ, нпр.: „на зем′ѐта̥; така им.-винит. свѝне - свѝнета̥ (свинıа); дѝн′е съ членъ дѝн′ета̥; 1. л. ед. ч. мѐл′ӓ, кѐл′ӓ гѐн′а̥. плѐча̥, нѐс′а̥ и пр. Въ Разложско и Якоруда, а така сѫщо и покрай чепинскитѣ колиби правилно се говори въ 1. л. ед. ч. мѐл*е*, нѐс*е*, вѣрв*е* и пр., сир. слѣдъ всички срѣднонебни се чува въ 1. л. *е* вм. срѣднобългарско ѫ = стб. *ѧ*, а така сѫщо и у имената отъ ж. р. *ia*-основи: воле (волıа), неделе, дине (динıа) и пр. Тоя въпросъ трѣбва още да се изучи, и азъ само загатнахъ тукъ за него, за да се види, че той самъ се изпрѣчва за разрѣшение.

Каменица. ′ӧ вм. ѫ: кл′ӧтва, чӧдо — но: че̥да̀ (е̥ = редукция отъ *е* вм. неударено сир. кратко ѫ: чӑда̀). Прокарано е секундарно *е* подъ ново влияние въ: мѐсо, тѐшко, тѐгл′а, фпрѐгна, посѐгна.

Въ 3. л. мн. ч. ′ӧ: сгог′ӧт (сгодатъ), госк′ӧт (гостатъ), искрив′ӧт и пр. Напротивъ е̥ въ неударени срички: хо̀г′е̥т, во̀г′е̥т, но̀се̥т, мо̀ле̥т. Забѣлѣжилъ съмъ си и нередуцирано произнесено *е* въ оконч. *-ет:*

нòсет. гòнет. И въ 1. л. ед. ч. сег. вр. се чува *е* вм. ѫ отъ ′ѫ, напр. ес (= азъ) нòсе; ес го гòне. Срав. още им. винит. зем′ö (= змиѭ) и им. вин. земѐ, земѐта̥ (срѣднобълг. зем′ѫ вм. стб. землѭ — земьѭ). Въпрѣки туй въ Каменица се казва вече свин′ö — свин′öта̥, безъ съмнѣние вмѣсто по-старо свѝне, свѝнета, както говорятъ въ Баня.

Корово. ′ö вм. ѫ: м′öсо, кл′öтва, т′öшко, пос′öгна̥, чöдо, чöста̥ нпр. чöста̥ горò, пöта̥к, гл′öда̥м, но: пет′, зет, ìечмѝк, езѝк′, тѐгли, мѐко.

Въ 3. л. мн. ч, сег. вр.: сед′öт, ва̥рт′öт. Съгласно съ казаното и въ коровския говоръ се чува въ 1. л. сег. вр. оконч. *е* вм. ѭ слѣдъ срѣднонебни съгласни: мòл′е, гòн′е, нòс′е. Срѣщу правилната форма земè (=земя), както се говори въ Каменица, въ Корово се произнася сѫщата форма зем′ö (споредъ: мухò, козò и пр.).

Въ цѣлия баньски говоръ, сир. и въ четиритѣ села сѫществителнитѣ *ен*-основи отъ срѣд. родъ въ имен. пад. ед. ч. се говорятъ съ окончание *ĕ* вм. ѧ, което слѣдовно ще да е било не само неударено но и кратко. Ще видимъ, че въ дорковския, въ костандовския и въ ракитовския говоръ аналогията е засегнала и това окончание, като го е изравнила съ замѣната на удареното, първоначално дълго ѧ.

II. Костандовски говоръ.

Важна особность на този говоръ е, че въ него общиятъ секундаренъ еръ се изяснилъ въ *ó* не само въ ударенитѣ срички, но и въ неударенитѣ, въ които сетнѣ това *о* прѣминало въ *у* по общия законъ за неударено *о* въ източнобългарскитѣ нарѣчия. Изяснението на неударения еръ въпрѣки общото рупско фонетично правило е станало въ костандовския говоръ безъ съмнѣние по аналогия, като се е обобщило произношението *ó* вм. ъ, което и въ този говоръ първоначално е могло да се развие само въ ударенитѣ срички, както се види отъ другитѣ рупски говори изобщо. Направо ъ ни въ едно българско нарѣчие не е минало въ неударенитѣ срички въ *у;* очевидно е слѣдовно, че това *у*, понеже въ костандовския говоръ се развило само въ неударенитѣ срички срѣщу *ó* въ ударенитѣ, е замѣнило по-старо *ó,* а това пъкъ се явило намѣсто по-старо ъ просто чрѣзъ едно послѣдовно обобщение, на каквото нѣма подобенъ примѣръ въ българската диялектология, именно защото това обобщение е обхванало и четиритѣ старобългарски вокала

ъ, ь, ѫ, ѧ, които само въ рупското нарѣчие така напълно се смѣсватъ и то само въ ударенитѣ срички.

Споредъ казаното общорупско правило гласежътъ на секундарния еровъ вокалъ въ костандовския говоръ се е измѣнило така:

1. ŏ **вм. ударено** *ъ*; *у* **вм. неударено** *ъ*.

ŏ — *у* вм. стб. *ъ*: дŏш — дуждŏт; дускŏ — дŏски, лàкук' — мн. ч. лàкут'е, нèкук' — мн. нèкуте (нокъть); дŏно (дъно); вŏл — вŏлут; цàр' — цàр'ут; гуведàр'ут; бèл'ут (бѣлиът), напр. бèл'ут кон', сѝвут кон'; зум'à (*зъмя = змиꙗ) — мн. ч. зŏме; п'ŏт*у*к (пѫтъкъ), четвŏртук.

2. *ŏр — ур, ŏл — ул* **вмѣсто** *ъ̀р — ър, ъ̀л — ъл.*

гŏрб - гурбŏт; вŏрх - вурхŏт; тŏрон - тŏронут (трънъ), мн. ч. тŏрне; сурнà (сърнà); вŏрво (1. л. ед. ч.), вурв'ŏт (3 л. мн. ч. *вървѣт); пŏрст - пŏрсти: пŏрсти ми измŏрзнаха; дŏрвена лŏжица; гŏрло, вŏлна, дулбŏко; зŏлва — зŏлви; булхà — бŏлхи; вŏл'к - вŏл'кут; — жŏлто, чŏрно, чŏрф, мн. ч. чŏрве, но: червèн; д'ŏл'го (дълго), но: г'ŏл'ук (дълъгъ), нпр. г'ŏл'ук чибỳк.

3. *'ŏ* **вмѣсто ударено** *ь*; *'у* **вмѣсто неударено** *ь*.

Мекостьта на съгласната прѣдъ ŏ — *у*, когато тѣзи замѣстятъ стб. *ь*, не винаги се е спазила, срав. л'ŏснŏ — л'уснинà; л'ŏн, ленŏт; л'ŏко, л'ŏкичко; тŏнко, тŏнинко, тŏвно; муглà — мŏгли (мьгла); бŏлун (больнъ), глàдун, злàтун и пр.

И въ тѣзи говори стб. дьнь гласи *д'ен'*, мн. ч. дèне.

4. *'ŏ* **вмѣсто ударено** *ѫ*; *у* **вмѣсто неударено** *ѫ*.

а) зŏп - зубŏт, мн. ч. зŏби; дŏп - дубŏт, мн. ч. дŏбе; мŏш - мужŏт мн. ч. мŏже; пŏк' - пŏк'ут; истрŏси ли? ѝструси тузѝ; свŏпо, скупѝіа; тŏпан и пр.

б) При *а*-основи е забѣлѣжително, че се е спазила и до день днешенъ формална и синтактична разлика между именителенъ падежъ, който окончава на *-а* или *а̥*, и винителенъ падежъ, който служи изобщо за косвенъ падежъ и окончава подъ ударение на ŏ, а безъ ударение на *-у*. Изключение отъ послѣдното правило прави само членътъ въ винителенъ падежъ, който и безъ ударение гласи *то* или по добрѣ *тŏ* — съ малко по тѣсно *-о;* това послѣд-

ното не чухъ нигдѣ да се произнася като чисто *у*, срав.: им. пад. ед. ч. *рукà* — *ручѝца*; мн. ч. руцѐ: руцѐто му ут'ѐкъле; *рукàта* гу булѝ; вин. пад.: отсѐкъли му *рукŏтŏ;* им. *мàіка* му гу бŏхтала; вин.: на *мàіку* си се оплàкал; на *сестрŏ* си кàзал; тузѝ н'ѐма *цанŏ;* ѝди нàлеі *вудŏ* на *рекŏто;* им. *г'ѝн'а*, но: даі *г'ѝн'уто* и пипŏн'ут. Срав. още: зем'à, но: на зем'ŏто; мухŏ; ѝспуг'и мухŏто; гурà; ѝг'и ф гурŏто; фчелà; вин. фчелŏто.

в) И въ членуваната форма на *и*-основи ж. р. е спазена казаната формална разлика между имен. и вин. (косвенъ) пад., срав.: *студтà‿а* гулѐма (студьта‿е голѣма); дòіде вѐк'е *студтà;* но: на *студтŏ* не траіе; *бŏлестà* гу ступѝ; ут *бŏлестŏ*.

г) Въ окончанието за 1. л. ед. ч. сегашно врѣме у глаголитѣ стб. носовка ѫ е замѣнена правилно съ ŏ, кога е подъ ударение, а когато нѣма ударение, тогава вмѣсто очакваното *у* се чува пакъ ŏ сир. *о,* наполовинъ редуцирано въ посока къмъ *у,* както е станало и въ члена за ж. р. вин. пад. (вж. по-горѣ подъ б.). На първъ погледъ тукъ може да прѣдположимъ, че неудареното *о* въ тоя случай се е спазило или по-скоро че се е възстановило подъ влиянието на съотвѣтнитѣ глаголни форми отъ 1. л. сег. вр. ед. ч., у които *о*-то въ края е ударено, сир. напр. *плѐтŏ* споредъ *мрŏ*. Ала азъ мисля че въ формитѣ отъ типа на *плѐтŏ* крайното *о* се е спазило и по друга причина, именно защото въ тия форми е станалъ отметъ на ударението, което въ пó-старо врѣме е падало върху личното окончание, сир. защото се е казвало *плетŏ*. Изобщо въ рупскитѣ говори тоя акцентенъ отметъ е доста разпространенъ и е още въ развитие. Може и трета причина да се наведе, която ще да важи като обяснение и за случая съ членната форма ж. р., нпр. *водŏто* вм. (водŏту), а именно че въ костандовския говоръ изобщо неудареното *о* въ края на думитѣ се явява повечето на половинъ редуцирано, и то пакъ не по чистъ звуковъ законъ, а по аналогия съ съотвѣтни форми съ ударение на крайното *о,* нпр. при *о*-основи съ *с*-основи отъ срѣд. родъ, при които тъй сѫщо има и отметъ, какъвто се забѣлѣзва у глаголитѣ, срав. „т'ŏшкŏ" съ по-старо тѫжькò (нпр. въ фразата „тешкó ти") и пр. За това думитѣ отъ срѣд. родъ — сѫществителни и прилагателни — правилно окончаватъ на *ŏ* и когато това е неударено, докато други думи, които стоятъ извънъ асоциацията съ тая граматична категория, иматъ на края *у,* както е посочениятъ примѣръ *мàіку* (косв. пад.) вм. мàіко (= маикѫ), или нпр. въ нарѣчието ч'ŏсту, („ч'ŏсту ли то тресѐ)" и пр.

Забѣлѣжително е въ свръзка съ току що казаното, че у глаголнитѣ форми въ сегаш. вр. 3 л. мн. ч. сжщото окончание *о*, щомъ е безъ ударение, гласи *у*, и то, види се, защото е въ затворена сричка. Староб. оконч. -жть и -ѧть сж съвпаднали, срав.:

1. л. ед. ч.: ес си плѐто, ес си бо̀хт́о, бѝіо, но̀с́о, мрӧ̀, пѐко, за̀кол́о у̀мро и пр.

3. л. мн. ч.: плетӧ̀т, бӧ̀хт́ут, бѝіут, но̀с́ут, мрӧ̀т, певӧ̀т, за̀кол́ут, у̀мрут. и пр.

Така още: „ще си вӧ̀рв́о" и „ще си вурв́ӧ̀т", го̀р́о — гур́ӧ̀т; зна̀м — зна̀іут; пѝіо — пѝіут и пр.

5. ′ӧ вм. ударено ѧ; *е* вм. неударено ѧ.

Както се изтъкна вече изобщо за рупскитѣ говори, и въ костандовския говоръ ѧ се е смѣсило съ *ж* само въ ударенитѣ срички, и затова въ неударенитѣ се явява *е* вм. ѧ, както е изобщо въ българския езикъ. Ала покрай това се срѣща *е* вм. ѧ твърдѣ често и подъ ударение па и въ едносрични думи. Нарушението на правилото въ тоя родъ примѣри се дължи на аналогия (вж. примѣри по-долу подъ б).

Има доста примѣри, гдѣто се чува неударено ′*о* вм. ѧ въ края на думитѣ. Въ тия случаи неударeното ′*о* трѣбва да тълкуваме отчасть съ отметъ на ударението, отчасть съ секундарно обобщение, като послѣдица на отмета, напр. т́ѐл́о, срав. книжов. бълг. телѐ. Колкото се касае до *о*-то, което въпрѣки безакцентностьта си не е минало въ *у*, даде се вече възможното обяснение.

а). ′ӧ — ѧ: з́ӧт́ — з́ӧ̀т́ут, мн. ч. з́ӧ̀ќуве; м́ӧ̀со; кл́ӧ̀тва; т́ӧ̀гл́о, пос́ӧ̀гно (1. л.); м́ӧ̀ко, мн. ч. м́ӧ̀ки, т́ӧ̀шко, мн. т́ӧ̀шки; р́ӧ̀т (рѧдъ); нар́ӧ̀т, в'р́ӧ̀т (навсѣкждѣ); тр́ӧ̀ска; пр́ӧ̀дена вӧ̀лна; пр́ӧ̀ла (ж. р. прѧла); пр́ӧ̀гни волѐвете; ч́ӧ̀ста гура̀; ч́ӧ̀до, жӧ̀тва, жӧ̀тви, жутва̀ре; жӧ̀ми (вземи, повел. накл.); жӧ̀х го (взехъ, отъ стб. жьмѧ — жѧти?).

б) *е* — ′*ӧ* (= ѧ): пета̀ (пѧта) — мн. ч. п́ӧ̀ќи; по̀кажи си пет́ӧ̀то; ѓѐв́ет (девѧть) — дев́ӧ̀ќи (девѧты); ѓѐсет — дес́ӧ̀ќи (десѧть, десѧты); петна̀сеќ — петна̀с́ӧ̀ќи; деветна̀сеќ. По аналогия на тѣзи примѣри се казва и *пѐќ* (пѧть) — *п́ӧ̀ќи* (пѧты), срав. и п́ӧ̀тук (пѧтькъ); ч́ӧ̀сту ли то тресѐ? тр́ӧ̀ска мо фтр́ӧ̀са; за̀іęк.

в) Винителният падежъ ед. ч. отъ личнитѣ мѣстоимения и възвратното гласятъ *мо, то, со*, нпр. тоі *мо* бо̀хте; тоі *то* бохте; ќи (= ти) миеш ли *со?*

г) *н*-основи и *т*-основи отъ срѣденъ родъ въ имен. пад. ед. ч. окончаватъ въ костандовския говоръ на *'ö*, ала това *о* въ множествената именител. форма се замѣнява съ слаборедуцирано *е*, срав. ґѐл'о — мн. ч. ґѐл'ęтą, кўчо-кучęтą, ѐгн'о-ѐгн'ęтą, пѝл'о-пѝл'ęтą, ґѐк'о (дѣтѧ) — мн. ч. децȁ; врѐм'о-временȁ; ѝм'о-именȁ.

д) въ 3. л. у глаголитѣ сег. врѣме ö вм. ѫ: сеґöт, госк'öт, вąрв'öт и пр.

III. Ракитовски говоръ.

Ракитовскиятъ говоръ по главнитѣ си свойщини повече принадлежи къмъ първата говорна група — Банско-коровския говоръ, но сѫ нѣкои дребни отклонки отъ подирния прави прѣходъ къмъ костандовския. Отъ този подирния ракитовскиятъ говоръ се отличава главно по туй, че у него неударениятъ еровъ вокалъ не е прѣминалъ прѣко *о* въ *у*, а само на половинъ се е изяснилъ въ *ą*, както е станало въ говоритѣ отъ първата група. За да се види подобрѣ, какъвъ е ракитовскиятъ говоръ спрѣмо костандовския, ще дамъ сѫщо такива примѣри отъ вокализма, каквито дадохъ и отъ костандовския говоръ.

И тъй съгласно съ казаното по-горѣ главното рупско правило относително гласежа на еровия вокалъ остая неизмѣнено въ ракитовския говоръ, а именно се произнася ö вм. ъ и *ą* вм. ъ.

1. *ö-ą* вм. стб. *ъ*: дöш-дąждöт: дąскȁ; мн. ч. дöски; дöно; крак-кракöт; нос-носöт; лȁкąт', нѐкąт', мн. ч. лȁкąт'е, нѐкąт'е; двор-двòрąт; стòл-стòлąт. и пр.

2. *öр-öл* и *ąр-ąл* вм. *ър (ъл)* — *ър (ъл)*: іетöрвą, зöлвą, мн. ч. зöл'ви; вöрх, вöрхąт, мн. ч. вöрхове; пöрви; петѐлąт пуіѐ; кутѐл-кутѐлąт; четвöрти; пöлнą, напöлни со; вöлнą; тöрąн (трънъ), мн. ч. тöрне; свѐкąр, на свекąрöт; свекöрвą; вöл'к; мн. ч. вöл'кове; бąлхȁ, бąлхö, мн. ч. бöлхи; гąлчòт си (3. л. мн. ч. сег. вр.).; ч'öрно, ч'öрąн, ч'öрф, мн. ч. чöрве; алȁ: ч'урѐшą, червѐн; дöл'го; дöл'ąк (чибукъ). По изключение се чува *ул* вм. *öл* въ: Булгȁриіа, бўлгаре, бўлгар'те, бўлгарски; іѐбулка (ябълка).

3. *'ö-ą* вм. ь-ь. Това правило е слабо спазено, именно защото по аналогия на правилото *'ö*-е вм. ѧ-ѧ полека-лека се вмъква *е* и вмѣсто *'ą* (= неударено ь). Ненарушено нáмираме правилото за ь въ слѣднитѣ примѣри: л'öн, л'öко, п'öн' (пьнь) — пąн'öт; дѝгни пąн'öт

ес го нап'ӧнах, и пр.; зла̀тан, напр. зла̀тан саа̀т (ала специялно за пърстенъ се казва зла̀тен: „зла̀тен пӧрстен"); пра̀зан, бо̀лан, гла̀дан и пр. Вмѣсто 'ӧ се чува редуцирано *е*, сир. ę въ членната форма съ стб. оконч. -ьтъ, нпр. ко̀н'ęт, з'ӧт'ęт, и изобщо въ неударени срички: (л'ӧн) - л'ęнӧт. Мекостьта на т' се изгубила въ: тӧнко, тӧвно. И въ този говоръ се произнася дѐн, денӧт, мн. ч. дѐне; днѐс.

Членната форма мѫж. р. ед. ч. у сложнитѣ прилагателни окончава на -іęт: (до̀караі) бѐлиіęт (кон'); — сѝвиіęт; ста̀риіęт чил'ѐк до̀іде; на̀ідобриіе баща̀.

4. ӧ - *а* вм. *ѫ* - *ж*: зӧп - забӧт, дӧп - дабӧт, рӧка - ракӧта и пр.

а) Трѣ̀ба да изтъкна, че и въ ракитовския говоръ хубаво се спазва въ ед. число рзлика между именителенъ и косвенъ падежъ изобщо, за който е послужила винителната форма ед. ч., срав. имен. снаа̀, косв. п. снахӧ: ѝди ру̀каі снахӧта; сестра̀; ѝди ру̀каі сестрӧ си; жена̀, косв. п. женӧта; им. даска̀, косв. п. даскӧ: за̀неси та̀а даскӧ; имен.: муха̀, косв. п. мухӧ; балха̀ - балхӧ; имен.: та̀зи страна̀‿а пӧ убава; косв.: ӧбарни со на другӧто странӧ; аднӧ женӧ вѝдех; вѝдех аднӧ ста̀рӧ женӧ; ӧпъди челӧто; имен. п. (п)чела̀; имен. старӧста̀, напр.: староста̀ га налѐгна; косв. старостӧ, напр. ста̀рус ӧт болестӧ; болеста̀‿а т'ӧшка; ут студтӧ и пр.; рака̀та‿а бѐла; да̀і си ракӧта; имен. пад. та̀зи, косв. пад. тӧзи, напр. ес сам на тӧзи джамѝіа; пӧру̀каі іӧ (ѭ, вин. пад. ед. ч. ж. р.).

в) У глаголитѣ сегаш. вр. 1. л. ед. ч. стб. окончание *ж (ѭ)* е замѣнено съ *ӧ* безъ огледъ къмъ ударението; срав. „мрӧ", ала и „у̀мрӧ"; сѫщо тъй: плѐтӧ, мо̀гӧ, пѐкӧ, вӧрт'ӧ, по̀іӧ, петлѝте пуіӧт, нпр. по̀іӧ пѐсен'; сто̀іӧ, бѐрӧ. За това обобщение на правилото, което първоначално, както се вижда отъ примѣритѣ подъ а) и б), е важило само за ударенитѣ срички, пакъ главна причина ще да е отметътъ на ударението, който се е извършилъ тъкмо въ 1. л. ед. ч., срав. 1. л. плѐтӧ, 2. л. плетѐш и пр., 3. л. мн. ч. плетӧт; 1. л. пѐкӧ, 2. л. печѐш и пр., 3. мн. ч. пекӧт; срав. още: вӧрт'ӧ - варт'ӧт, вӧрв'о - варв'ӧт, сѐд'ӧ - сед'ӧт и пр. По тия типове лесно се повели и глаголитѣ, които не сѫ имали ударение върху окончанието за 1. л. ед. ч. като мо̀гӧ, но̀сӧ и пр. Ала първоначалната разлика още се е спазила въ 3. л. мн. ч., гдѣто подъ ударение имаме окончание-ӧт, нпр. пекӧт, а безъ ударение ат, нпр. мо̀гат и др.

Само слѣдъ срѣднобългарскитѣ *л'*, *н'* се чува *е* вм. стб. 'ѫ нпр. 1. л. *мо̀ле: мо̀ле ти со; гдне; отвдре*. Въ 3. л. мн. ч, *е* се чува малко потъмнѣло (ę), а съгласната пӧ мека: мо̀л'ęт, го̀н'ęт, отво̀р'ęт.

Стб. окончания -жтъ, ˊжтъ, -ѧтъ въ 3. л. мн. ч. (освѣнъ въ тоьу що казанитѣ изключения) се смѣсили, именно по аналогия е наддѣлѣло окончанието -жтъ (ˊжтъ). Отъ срѣднобългарската замѣна на носовката *ж* съ ѧ казанитѣ примѣри: мол*е*, гон*е*, отвор*е* сж прѣми останки. Трѣбва туй *е* вм. срѣдноб. ѧ въ оконч. на 1. л. да е било въ по-старо врѣме по-разпространено, именно и въ окончанието на глаголнитѣ и-основи, та ще да се е говорило: нòсе, бàве, кòрпе (кърпѧ) и пр., ала споредъ глаголитѣ отъ сжщото спрежение, у които ударението, прѣди да се отметне то, е падало на края, срѣднобълг. ѧ пакъ правилно е минало въ ˊо: слѣдовно отъ 1. л. ед. ч. вьртѧ се образувало вартˊö (а сетнѣ вече вòртˊо), срав. 2. л. вартѝш и пр.

5. ˊö вм. ударено ѧ; *е* вм. неударено ѧ.

а) Правилото въ ударенитѣ срички въ много случаи е нарушено, понеже по аналогия *е* се е вмъкнало отъ съотвѣтнитѣ неударени срички и отъ такива форми, въ които ѧ, ако и подъ ударение, останало кратко и не минало въ *ж*; срав. правилно: чöдо мн. чедà, но: „тˊöшко", „дотежè ми", „дотèгна ми"; пèта-петöта (пѧта). Отметътъ на ударението и тукъ е игралъ рола, срав. напˊöх; (напѧхъ), ала посèгнах (вм. посˊöгнах) и повел. ф. „пòсегни". Правилно е спазено ˊö въ: зˊöт-зˊöтет, внöтре, жöтва, шöпа, ала неправилно *е* вм. ˊö се среща въ: мèсо, срав. месòто; грèда (вм. гредà), срав. мн, ч. грèди. Чува се *е* още въ: горèщо, срèшка, срèшнах, нпр. „лòша срèшка срèшнах". Въ шантав се явява като изключение *ан*.

Правилно е *е* безъ ударение въ: пàіек, зàіец, мн. ч. зàіци, іетöрва. Въ различие отъ костандовския говоръ се казва покрай пèт и пèти (пѧты), пèтòк, дèвет, девèти и пр.; неправилно е *е* въ прèдо (прѧдж), срав. 3. мн. ч. предöт.

б) Винит. пад. отъ личнитѣ мѣстоимения и възвратното мѣстоим. гласятъ и въ Ракитово мó, тó, сó: рỳка *мо*, рỳка *тó*; кат *сó* напˊò.

в) *н*- и *т*- основи ср. р. окончаватъ на ˊо въ имен. пад. е ч.: дèтˊо, мн. ч. децà; тˊèлˊо, мн. ч. тˊèлˊęта (чува се почти тèлˊата); кỳчо-кỳчęта; ждрèбˊо-ждребета; врèмˊо, пѝлˊо, іèгнˊо-іèгнˊęта.

IV. Дорковски говоръ.

Въ дорковския говоръ общиятъ еровъ вокалъ подъ ударение се изяснилъ въ чисто *а*, а безъ ударение останалъ съ гласежъ на полутъмно а̥, каквото е и въ повечето чепински говори, които разгледахме. И така въ тоя говоръ еровото правило гласи:

а̀ вм. *ъ̀* и *а̥* вм. *ъ*.

Това правило го има и въ пирдопския говоръ въ сѣверна България (вж. у мене „Das Ostbulgarische", с. 160), ала тамъ то се отнася само до ъ вм. стб. ъ, ь и ѫ, докато въ дорковския говоръ то засѣга и ударено ѧ, и то въ такъвъ размѣръ приблизително, както правилото ӧ — вм. ѣ засѣга ѧ въ костандовския и отъ часть въ ракитовския говоръ. Може да се каже, че дорковскиятъ говоръ, въ който така се произнася и ударено ѧ и който съ тая своя особность напомня руската фонетика, излиза **най-оригиналенъ** между всички източно-български говори. Срав.:

1. *а̀ — а̥* вм. *ъ̀ — ъ̆*: да̀ш-да̥жда̀т, син-сина̀т, да̀ну, за̥м'а̀, мн. ч. за̀ме; сна̥ха̀-сна̀хи, и пр.

2. *а̀р-а̀л — а̥р-а̥л* вм. *ъ̀р(ъл) — ър(ъл)*: ва̀рх-ва̥рха̀т, га̀рло, са̥рна̀-са̀рни, па̀рв, четва̀рти, ба̀рзаі, па̀рст, мн. ч. па̀рск'и, свека̀р, свека̀рва ва̀л'к, ва̥л'ка̀т, мн. ч. ва̀л'кове; за̀лва, мн. ч. за̀лви, ва̀лна, жа̀лту, сла̀нце, га̀лча, га̀л'чка и пр.; — ча̀рно, ча̀рво, мн. ч. ча̀рве, ча̥рвѐте, ча̀ркра; но: червѐно, чирѐша; — г'а̀л'ак (чибу̀к); г'а̀лг'и (г'ѐне).

3. *'а̀ (а̀) — 'а̥ (а̥)* вм. *ѣ — ѣ*: л'а̀н-л'а̀на̥т; л'а̀ко, мн. ч. л'а̀ки, л'а̀сну, л'а̥снина̀; ма̥гла̀ — мн. ч ма̀гли; та̀нку, та̀вно; бо̀ла̥н, дреба̥н, си̇ла̥н; но: зла̀тен.

4. *а̀ — а̥* вм. *ѫ̀ — ѫ*: за̀п-за̥ба̀т, за̀би-за̥бѝте; да̀п-да̥ба̀т; ра̀каpа̥ка̀та; па̀к'-па̀ка̥т, мн. ч. па̀к'ове, и пр. — сол'-сол'та̀, староста̀ и пр. Разлика между им. и косв. падежъ не може да има. У глаголитѣ сег. вр. 1. л. ед. и 3. л. мн. ч. окончава правилно на *а̀* и а̥ (а̀т—а̥т): плѐта̥-плета̀т, мра̀-мра̀т, у̀мра̥-у̀мра̥т, но̀с'а̥-но̀с'а̥т и пр.

5. *'а̀* вм. ѧ: т'а̀шко, мн. ч. т'а̀шки, м'а̀ко-м'а̀ки; кл'а̀тва, кл'а̀тви; ча̀ста, нпр. ча̀ста гора, ча̀до (мн. ч. ча̥да̀); т'а̀гл'а (1. л. ед. ч.), т'а̀глиш и пр.; з'а̀к'-з'а̀к'а̥т.

б) Въ края на *н-* и *т-* основи стб. окончание ѧ е минало въ *а*, ако и да не е ударено, именно досущъ както и въ съсѣдния костандовски говоръ, гдѣто въ сѫщитѣ думи ѧ е минало въ *о́*: г'ѐк'а (дѣтѧ), мн. ч. деца̀; ала г'ѐк'ето (дѣтѧто); к'ѐл'а (телѧ), мн. ч. к'ѐл'ата; ку̀ча-

кӯчата; мо̀мча мн. ч. мо̀мчата, момѝча-момѝчата; сѫщо тъй: ждрѐба, пѝл'а, свѝн'а (= свинѧ, свинче).

в) Неправилно е *е* вм. ударено ѧ въ слѣднитѣ думи: г'ѐвек' (девѧть), г'евѐк'и (девѧты), г'ѐсек' (десѧть), г'есѐк'и (десѧты), пек' (пѧть), пѐк'и (пѧты), срав.: пет-тѐх па̀рста; педесѐк', деведесѐк'; — говѐдо; 1. л. сег. вр. прѐда (прѧдѫ), грѐда (грѧда), мн. ч. грѐди; мѐсо; до тѐгна ми, дотежѐ ми; посѐгна; срѐшна: „да се срѐшнем".

Б. Палатализация на зѫбнитѣ съгласни.

Главна особность на консонантизма на рупскитѣ говори изобщо е сравнително голѣмата му палаталность (мекость), когато е въ свръзка съ послѣдуещи палатални вокали. Най-много се подали на палатализация зѫбнитѣ съгласни, така че откъмъ тая страна могатъ съ рупскитѣ говори се сравни само говоритѣ котленски, еленски и дряновски измежду всичкя други на източното българско нарѣчие (вж. за подирнитѣ у мене, Das Ostbulgarische 167—172). Забѣлѣжително е въ рупскитѣ говори, специялно въ централнитѣ и западнитѣ, че тъкмо прѣдъ рефлекса на стб. вокалъ ѣ палаталностьта на консонантитѣ не е толкова усилена нито послѣдовно прокарана, колкото се очаква въ сравнение съ палаталностьта имъ, причинена отъ влиянието на другитѣ палатални вокали все въ единъ и сѫщи говоръ. Върху тази особность на централнитѣ рупски говори, на които най-виденъ прѣдставитель е ахърчелебийскиятъ, азъ обърнахъ внимание въ споменатото си диялектолошко съчинение, гдѣто бѣлѣжа, че въ речения говоръ прѣдъ вокала ӓ, който замѣстя стб. ѣ, е настѫпило малко отвърдяване на съгласнитѣ, така че съгласната се учленява срѣдне-меко както прѣдъ етимологичното *е* на говора; напр. не се произнася ни б'ӓл̥ӧ ни б'ӓл̥ӧ ами б'ӓл̥ӧ и пр. (ц. съч. 229, 211). Чепинскитѣ говори, които непосрѣдно граничатъ съ говори отъ западното българско нарѣчие, се указватъ твърдѣ повлияни отъ подирнитѣ тъкмо въ гласежа на ѣ, понеже това подирното въ Чепинско не се произнася толкова широко между *е* и *а* сир. като ӓ, както е въ Рупчосъ и Ахърчелебийско и на долу прѣзъ Неврокопско и Сѣрско къмъ Солунъ, а се чува по-тѣсно, малко по приближено до обикновоното *е*, отъ което ясно още се отличава само въ ударенитѣ срички, като запазва по-широкъ гласежъ между е и ӓ, поради което ще го означавамъ съ условния знакъ *é*. Въ неударенитѣ срички между рефлекситѣ на стб. *е* и на *ѣ* не можахъ да уловя разлика, докато напротивъ въ сричкитѣ подъ ударение раз-

ликата е видна още и заради туй, защото, както ще видимъ, етимологичното *е* тукъ гласи наопаки по-тѣсно, като *е'*, сир. по-приближено къмъ *и*, отколкото е въ неударенитѣ срички. Съгласно съ казаното и въ чепинскитѣ говори се забѣлѣзва още разлика и въ палаталностьта на съгласнитѣ прѣдъ рефлекса на стб. ѣ, и то главно въ ударенитѣ срички, ала вече не дотамъ послѣдовно и то, види се, заради съвпадежа на *е* и *ѣ* въ неударенитѣ срички, отъ които по аналогия се подържа изравнителенъ процесъ на двата вокала и въ ударенитѣ срички. Тоя процесъ тъкмо сега е въ сила.

При условията, които сж причина на палатализацията на зжбнитѣ съгласни въ чепинскитѣ говори, се явяватъ по-вече или помалко палатализувани и другитѣ съгласни, както и трѣбваше да се очаква съгласно съ хармонията, що обикновено владѣе въ учленителния характеръ на цѣлия консонантизъмъ на даденъ говоръ въ подобни случаи. Ако при все туй сега тукъ вземамъ въ внимание само палатализацията на зжбнитѣ съгласни, причината е вече въ казаната особна усиленость на палатализацията на тия съгласни, която е докарала и до голѣми размѣстяния на първоначалната имъ артикулация, каквито не сж се извършили при сжщитѣ условия съ другитѣ палатализувани съгласни, между които устнитѣ (лабиялнитѣ) и въ тѣзи говори се показватъ най-малко податливи на палатално влияние.

Въ съчинението си върху източно-българскитѣ говори, слѣдъ като изтъквамъ палаталния характеръ на консонантизма на рупското нарѣчие изобщо, давамъ примѣри отъ палатализувани *д*- и *т*-съгласни изъ рупскитѣ говори, а между тия примѣри има нѣколко и отъ Чепинско, черпени изъ малкото публикувани чепински езикови материяли, за които се спомена въ началото на тази статия. По тия примѣри не може добрѣ да се види размѣрътъ на палатализацията на зжбнитѣ съгласни нито въ говора на селата Баня, Лжжене и Каменица, къмъ който се отнасятъ примѣритѣ, а камо ли въ говоритѣ на селата Костандово, Дорково и Ракитово, за които тогава нищо не се знаеше. Сега, като разполагамъ съ достатъченъ материялъ, който съмъ събралъ направо и лично, както разправихъ по-горѣ, ще опиша състоянието на палатализацията на зжбнитѣ съгласни въ чепинскитѣ говори, и то съ огледъ къмъ разликитѣ, що се явяватъ по тоя фонетиченъ въпросъ въ говора на отдѣлнитѣ помашки села въ Чепинско.

Палатализацията на зжбнитѣ съгласни въ чепинскитѣ говори бива отъ двѣ степени — п р о с т а и у с и л е н а. Въ първия случай съглас-

ната ясно спазва зѫбния си характеръ, а самата артикулация (учление) не напуска съвсѣмъ интерденталната (междузѫбната) область, като се опира долнята страна на прѣднята часть на езика тамъ, гдѣто двата зѫбни вѣнеца се допиратъ, а при туй възвитиятъ нагорѣ върхъ на езика досяга алвеолитѣ. Акустичниятъ ефектъ на това комбинувано междузѫбно-алвеоларно учленение е, че *д* и *т* изглашатъ палатално, като запазватъ още зѫбно-експлозивния си характеръ. Това учленение отбѣлѣзвамъ съ знаковетѣ *д′, т′*. При по-силно палатализуване учленението на *д* и *т* напуска междузѫбната область — езикътъ не се допира до вѫтрѣшната страна на зѫбнитѣ вѣнци, а издигнатъ по-нагорѣ съ гърба на срѣднята си часть, досѣга небцето и учленява гърлено-палатално; това учленение бѣлѣжа съ *г′, к′*. Колкото повече това учленение става по-близу накъмъ алвеолитѣ и сѫщеврѣменно колкото повече се извръшва съ помощьта на гърба на езичния връхъ, толкова учленението става чисто палатално та се приближава къмъ *ђ, ћ*, каквито се учленяватъ у сърбо-хърватитѣ. Най-близката степень на учленение, като прѣминаваме отъ *ђ, ћ* къмъ *г′, к′*, можемъ да отбѣлѣжимъ съ знаковетѣ г″, к″, сир. съ едно по възможность най-палатално гърлено-небно учленение, отъ което чрѣзъ най-малко помѣстване на учленението напрѣдъ и при сѫщеврѣменно по-голѣмо участие на езичния гърбъ вече се влиза въ прѣднопалаталната область на *ђ, ћ* Отъ това учленение до учленението на џ, ч се дохожда, като се възвива малко езиковиятъ върхъ назадъ, а езиковиятъ гърбъ въ срѣдата браздообразно се вдълбява, за да мине прѣзъ нея бразда издихътъ. Палатализуването на зѫбнитѣ въ чепинскитѣ говори често достига до крайната граница на *г″—к″* и то така, че мѫчно може да се различатъ отъ *ђ, ћ*. Сѫщо такъвъ ефектъ по нѣкога правятъ омекченитѣ *г″, к″* и въ котленския, въ еленския и въ дрѣновския говоръ.

Палатализацията на зѫбнитѣ се е извършила изобщо подъ регресивно асимилационно влияние на палаталнитѣ вокали въ всички случаи, когато единъ такъвъ вокалъ непосрѣдно е слѣдвалъ подиръ коя да е отъ зѫбнитѣ съгласни.

И тъй имаме палатализация на зѫбнитѣ прѣдъ стб. ь, ѣ, и, е, ѧ, и рѣдко прѣдъ прейотуванъ вокалъ.

Прѣди да дамъ примѣри отъ говора на всѣко чепинско село съ изключение на Лѫжене, тъй като примѣритѣ отъ Баня служатъ сѫщеврѣменно и за Лѫжене, ще забѣлѣжа, че палатализацията на

зжбнитѣ е по-слаба. да речемъ отъ първа степень, въ говора на селата Корово и Ракитово, гдѣто учленението не е напустнало съвсѣмъ чисто зжбната область, а по-силна — отъ втора степень въ говора на другитѣ села, гдѣто се говори вм. *ď, ť,* вече *ǵ,ḱ*. Въ Костандово и Дорково палаталностьта на *ǵ,ḱ* отива дори до съвпадежъ съ *ђ, ћ,* и за по голѣма точность би трѣбвало да ги отбѣлѣжа поне съ двоенъ омекчителенъ знакъ (г″, к″), ала за да се избѣгнатъ мжчнотии при набора, ще се задоволя съ обикновенитѣ знакове *ǵ, ḱ,* като смѣтамъ, че тази ми забѣлѣжка ще се има прѣдъ видъ.

Палаталностьта на *д* и *т* у всички чепински говори е изчезнала въ суфикснитѣ срички прѣдъ нѣкогашно ь, което минало въ слаботъмно ъ, сир. *ḁ*, като напр. въ *злàтḁн, глàдḁн*. Сжщо така въ корена на прилагателнитѣ *тьнькъ, тьмьнъ,* гдѣто ь тъй сжщо твърдѣ рано е минало въ ъ и сетнѣ въ *о* или *а,* съгл. *т* прѣдъ това *о* или *а* всжду се произнася чисто зжбно: тòнко-тàнко тòвно-тàвно. Въ говора на село Корово освѣнъ туй палаталностьта на *т, д* въ края на думитѣ прѣдъ стб. ь, което е изчезнало, почти съвсѣмъ е изгубена. Понеже при все това въ двѣ думи я чухъ, прѣдполагамъ, че все ще да се чува и въ други думи, ала не можахъ да послушамъ, какъ говорятъ жени, които най-добрѣ спазватъ подобни фонетични тънкости, а изучвахъ произношението отъ мжже, които може и да сж повлияни. Че при все туй мжжетѣ горѣ-долѣ прѣдаваха произношението на послѣдната генерация, се вижда и отъ други случаи, въ които *д* и *т* се указватъ по-слабо палатализувани въ тоя говоръ, както се каза. Посочвамъ само тѣзи думи, които самъ съмъ чулъ.

1. *ď ť — ǵ, ḱ* прѣдъ стб. ь.

Ракитово: пòť, лàкḁť, нèкḁť, стут, но: стуттò; зòťет (зжтьтъ), но: *зòт*, пет; дењ.

Корово: пот, зеť, пеť, но: стут, лàкḁт, нèкḁт, сѐдḁм, ден. —

Баня: котèл, петèл, поḱ (пжть), поḱḁт, зеḱ, зèḱḁт, стуḱ, пеḱ, глаḱ, от-зàḱ (задь); сèǵем (седмь); но: *ден'* (дьнь); ǵòлḁк: „фнòгу ǵòлḁк денòт". Въ с. Корово се произнася *дòлак:* „дòлак чибук".

Каменица: пòḱ; вḁрвѝ по пòḱет; зеḱ, стуḱ, глаḱ, нèкḁḱ; нèкḁḱḁт пàдна; срѐǵна (срѣдьна); ден; дòлго, дòлък.

Костандово: пеḱ, стуḱ (но: стуттà, на стуттò не трàіе; ńèкуḱ, мн. ч.: ńèкуťе; лàкуḱ, мн. ч. лàкуťе; глаḱ; пòḱ, мн. ч. пòḱове; вòрви си ф пòḱут; дèн, мн. ч. дèне; нèс (дьньсь); тòнко, тòвно;

зо̆к, зо̆кут, мн. ч. зо̆куве; злан'к' (длань), ту̀ри на злан'то̆; петна̀сек', шесна̀сек', и пр., два̀сек', трѝсек'; — до̆л'го; г'о̆л'ук (дълъгъ).

Дорково: па̀к'-па̀к'ат, мн. ч. па̀к'ове; г'ен'; мло̀гу г'ѐне; голѐм г'ен'а̀т; голѐми са г'ен'ѐте; з'а̀к'-з'а̀к'ат; гла̀к', стук', ла̀как', н'ѐкак', некака̀т, мн. ч. некакѐте; пек' (ала: петтѐ па̀рста); г'н'ес (дьньсь) ала: денѐм; г'ѐвек', г'ѐсек'; пѐк', два̀ісек', трі̀ісек', чек'ѝрг'есек', педесѐк', шѐесек' и пр; ег'ина̀ісек', двана̀ісек' и пр.; пра̀к'е (пржтые; ед. ч. пра̀т); бра̀к'е (братья); гро̀зг'е; цвѐк'е; г'а̀лак, чибук; г'а̀лг'и г'ѐне; та̀нко̆, та̀вно̆.

2. *о́ т́ — ѓ, ќ* прѣдъ стб. е.

Баня. Ударено стб. *е* въ баньския говоръ се учленява тѣсно и често гласи между *е* и *и*, поради което го отбѣлѣзвамъ, както вече се каза по горѣ, съ знака *е'*. По нѣкогашъ ми се струваше, като че ли чувамъ вмѣсто това *е'* дори и сжщинско *и*. Прѣдъ това тѣсно ударено *ѐ'* зжбнитѣ съгласни се чуватъ по-слабо палатализувани, а още по̀-слабо прѣдъ неудареното *е*, което се учленява малко по̀-широко и се чува приблизително както въ книжовния ни езикъ, срав. дад'ѐ' (— дадѐ; 3. л. сег. вр.), напр. ше ѝ дад'ѐ' ру̀ба; плет'ѐ'ш (2. л. сег. вр.); плет'ѐ'; нѝіе плет'ѐ'м; плет'ѐ'те; да ид'ѐм (ндемъ, 1. л. мн. ч. сег. вр.); у̀тре ше ѝ дад'*ѝ*(е'); т'ѐбе, на т'ѐбе и пр.

Въ *Каменица,* сжщо както и въ с. Баня, прѣдъ стб. *е* което и тукъ гласи тѣсно като *е',* когато е ударено, зжбнитѣ съгласни слабо сж омекчени: срав. (1. л. плѐта), 2. л. плет'ѐ'ш; плет'ѐ' (3); плет'ѐ'м; плет'ѐ'те; т'ѐ'ле, мн. ч. т'ѐ'лета и пр.

И въ *Ко̀рово* така се произнасятъ слабо омекчени зжбнитѣ съгласни прѣдъ *е,* нпр. те ѝ*д*е наш Хаса̀н; *е*с тѐбе давам и пр.

Говорътъ и на с. *Ракитово* споредъ произношението на зжбнитѣ съгласни принадлежи къмъ говоритѣ на с. Баня, Каменица и Лъжене; срав. напр. плет'ѐ'ш, плет'ѐ; д'ѐ'вет, д'ѐ'сет; т'ѐ'л'о, т'ѐ'л'ета; ко̀м' да̀*д*е тузѝ? и пр.

Дорково. Въ говора на с. Дорково зжбнитѣ съгласни сж най-силно пилатализувани именно въ сричкитѣ, които носятъ ударение; въ тѣзи подирнитѣ зжбнитѣ се произнасятъ като твърдѣ омекчени *ќ, ѓ,* докато напротивъ въ неударенитѣ срички тѣ сж слабо омекчени, като запазватъ зжбния си характеръ. Ние видѣхме по-горѣ, че и въ говора на с. Баня-Каменица-Корово сжществува малка разлика въ полаталностьта на зжбнитѣ, когато се намиратъ прѣдъ ударено и прѣдъ неударено *е,* а тая разлика безсъмнѣние има причина въ палаталното влияние отъ страна на

вокала *е,* който не е еднакъвъ въ двата случая, както видѣхме. Въ дорковския говоръ нѣкогашната малка разлика въ учленението на зѫбнитѣ при казанитѣ двѣ условия се е развила до пъленъ контрастъ, така че се явява отъ една страна *ќ, ѓ,* а отъ друга *т́, д́* па дори и съвсѣмъ обикновено *т, д,* слѣдъ като се изгубила мекостьта. Забѣлѣжително е, че въ Дорково удареното *е* не е винаги тъй тѣсно, сир. не е *е̒;* това може да е резултатъ на ново изедначване съ *е* отъ неударенитѣ срички.

И въ Костандово виждаме досущъ еднакво произношение на зѫбнитѣ прѣдъ вок. *е,* каквото е и въ Дорково, сир. *ќ, ѓ:* (1. л. плѐта), плеќѐш, плеќѐ, плеќѐм плеќѐте и пр.; 1. л. ем (ям); 2. л. еѓѐш, еѓѐ, еѓѐм, и пр. но 3. л. мн. ч. е*д*ȁт; *ќ*ѐл́а (тела), мн. ч. ќѐл́ата; *ѓ*ѐвеќ (деветъ), но: *д*евѐќи; ѓѐсет, но: *д*есѐќи; пе*д*есѐќ, седамдесѐќ; т́ечѐ, но: проќѐка стȍвната; за *ќ*еп̒ (= тебе) ли си го готвиш? ес ќѐп̒ казвам; ќѐнджора (тенджера).

Костандово: т́ѐл́о и ќѐл́о (теле); ќѐп (= тебе): ес на ќѐп̒ казвам; плеќѐ̒ш (плетеш), плеќѐ, плеќѐм и пр.; ѓѐвет́, но: *д*евӧ́ќи (девети); ѓѐсет́, но: *д*есӧ́ќи (десети); *д*еветнáасеќ; еѓѐш (ядешъ), еѓѐ (яде) и пр.

3. *д, т* прѣдъ стб. ѣ.

Докато *е,* което застѫпя *ѣ,* въ сричкитѣ безъ ударение въ чепинскитѣ говори вече не се различава отъ етимологичното *е,* напротивъ сѫщото *е* подъ ударение гласи по-широко, както вече се обясни по-горѣ, поради което го отбѣлѣзвамъ съ знака *е.* Разликата между *е́* и *е* най-добрѣ и най-положително можахъ да установя въ говора на с. Ракитово, но и въ другитѣ говори все тъй сѫществува, макаръ че има много случаи нови, гдѣто по аналогия *е́* се приближавало въ произношението къмъ *е.* Това е особно често въ говора на хора, които сѫ повлияни отъ другъ говоръ. Именно въ Ракитово се произнася напр. бе́ла (= бѣла), но: бѐ̒рȯ́ (берж); лѐ̒т (ледъ), но: л́ęдӧ́т, множ. ч. л́ęдувѐ; ле́п (хлѣбъ), ве́тар, но: вѐ̒чер; ве́ра, но: вѐ̒хто; де́сно, ле́во; не́м (нѣмъ), но: нѐ̒мат (= не имѫтъ); се́м́о, мн. ч. семенȁ, но: сѐ̒ло; вре́м́о, мн. ч. временȁ и пр.

Забѣлѣжително е, че прѣдъ *ѐ* зѫбнитѣ съгласни се явяватъ най-слабо палатализувани, дори и въ Дорково, гдѣто изключенията сѫ тъй сѫщо малко. Ще дамъ примѣри отъ всички села редомъ.

Баня: ес си плете́х; т́и си плете́ше; плете́хме, плете́хте, плете́а; *д*е́те; вȍ*д*еше (2 и 3 л. ед. ч.), нпр. наш бащȁ вȍдеше.

По изключение прѣдъ е (= ѣ) се явяватъ зѫбнитѣ силно палатализувани, напр. вѝгел, вѝге ли?, вѝгах гу. Тукъ насигурно по аналогия влияе формата ед. ч. сегашно врѣме 1. л. вѝга; вòгех (1. л. имперф. ед. ч., навѣрно споредъ 1. л. сег. вр. вòга), но 2. л. ед. ч. вòдеше и пр.

Каменица: ес плетèх и пр., мн. ч. 3 л.: онѝзи плетèіа; дабèте, забѝте и пр.; вартèх (1. л. ед. ч. имперфектъ); вартèше (2 л.); ка (= кога) завартè! Но и тукъ се чува по изключение: вѝгах; вѝге ли? и пр.

Корово: плетèх; вѝдех; вѝде ли; дèте, мн. ч. децà; у тèх тèхни и пр.

Ракитово: дèто (дѣте), мн. ч. децà; кадè; вѝдех; вѝде; тè (= тѣ); тè си тук сеѓèа и пр.

Дорково: плетèх, плетèше, плетèха и пр.; тèм (=тѣмъ), нпр. дàіте го тèм; дèдо (дѣдо), мн. ч. дèги; „останало бàщини-дèгнини"; тèсто.

По изключение се чуватъ *г'* и *к'* въ думитѣ: гèка (дѣтя), гèвер (дѣверъ), мѣстоим. *к'е* (=тѣ).

Сѫщо така се говори и въ *Костандово:* плетèх, плетèше и пр., 3 л. мн. ч. плетèо; тèсто; дèдо, дèднина; пондèлник; тèх, тèм; тèхун (тѣхенъ), нпр. „тèхун чилèк"; „тàзи си іе тèхна офцà".

По изключение *к'* въ *к'е* (тѣ), нпр. „к'е си дòідуа".

4. *т', д'* — *к', г'* прѣдъ *и*.

Усилена палатализация на зѫбнитѣ най-много е развита прѣдъ вокала *и*. Забѣлѣжително е, че и тукъ пакъ се отдѣлятъ говоритѣ на с. Баня, Каменица, Корово и Ракитово отъ говоритѣ на с. Дорково и Костандово. У първитѣ палатализицията на зѫбнитѣ е слаба: явяватъ се *д', т',* и то даже въ повечето случаи изново отвърдѣли въ *д, т,* каквито се произнасятъ въ книжовния ни езикъ прѣдъ вокала *и,* докато у послѣднитѣ напротивъ *д, т* прѣминали въ твърдѣ палатални *г', к',* които често изглашатъ като *г'', к''*, — съвсѣмъ подобно на *ђ, ћ*.

Баня: дѝн'а, тѝ (лич. мостоим. ти), тѝква, дѝгам, родѝл се, и пр. — *Каменица:* вдѝгам; тѝзи л'уде; ше пратѝ (3 л. ед. ч.); прòти (мн. ч. отъ прòт = прѫтъ) и пр. — *Ракитово:* тѝзи, тие (лич. мѣстоим. ти), грèди (мн. ч. отъ грèда), кòшти (мн. ч. отъ кòшта); двàт'и (втори), трèт'и; единàасе; н'ѝстина ли іе? ѝди на странò; òпъди челòто; как со пугудѝ? и пр.

Дорково: к'и (ти), и пр.: „вѝкаі сестра̀ к'и"; „ка̀за ли к'и ма̀іка к'и?"; отъ „грѐда" множествено число гласи „грѐг'и"; (1. л. ед. ч. вѝг'а = водя), 2 л. вѝг'иш, 3. л. вѝг'и и пр., нпр.: „к'и авѣ ше ма вѝг'иш?" повелително накл.: вѝг'и — вѝг'ите; г'иф (дивъ): „г'иф челѐк"; „г'ѝви л'у̀де"; г'ѝна (диня); к'ѝква (тиква); к'ѝхо (тихо); ѝск'ина (истина): „на ѝск'ина ли іе?"; ег'ѝн (единъ), една̀, едно̀; (па̀рф = първъ), два̀к'и (втори, отъ *двати), трѐк'и, четва̀рк'и, пѐк'и, шѐск'и, девѐк'и, десѐк'и; — к'ѝіе (показ. мѣст. „тиіе" за ж. р. мн. ч.), и пр.: „к'ѝіе сп'а̀т"; к'ѝзи (тизи, мн. ч. мжж. р.); дег'ѝ (мн. ч. отъ дѐду = дѣдо); цаг'ѝло (цѣдило); па̀рск'и (мн. ч. отъ па̀рст = пръстъ) и пр.

Кэстандово: к'ѝ (ти); к'иіа (тия); ег'ѝн, ег'ина̀асек'; двѐк'и, трѐк'и, четвӧрк'и, п'ӧк'и, шѐск'и, дев'ӧк'и, дес'ӧк'и; отъ пета̀ (пята, същ. име ж. р.) мн. ч. гласи п'ӧк'и (пяты); 1. л. ед. ч. сег'ӧ (седя); 2 л. сег'ѝш, 3. л. сег'ѝ; мн. сег'ѝм и пр.; (вѝг'о) — вѝг'иш, вѝг'и, вѝг'им и пр. повелит. накл.: ѝг'и (иди), нпр. „ѝг'и ф'гурӧто"; „ѝг'и ф' кӧштото"; ѝспуг'и (изпжди), нпр. „ѝспуг'и мухӧто". По изключение: до̀веди, запусти. — Често пжти има тънко колѣбание между *д'* и *г'* въ говора на едно и сжщо лице, когато произнася дори и етимологично сродни срички *ди, ти,* напр. чухъ да се произнася 1. л. мн. ч. отъ глагола градя: „град'ѝм", а 2 л. мн. ч. „граг'ѝте", 3 л. „граг'ӧт" г'ѝн'а (диня): „да̀і г'ѝн'утӧ"; цаг'ѝло и пр.

5. *т' д'* — *к' г'* прѣдъ стб. ѫ.

Изобщо прѣдъ рефлекситѣ на носовката ѫ въ рупскитѣ говори съгласнитѣ се указватъ повечко или по-малко палатализувани, и гдѣто се явява напротивъ съгласната твърда, насигурно тя е отвърдѣла въ ново врѣме, както е станало нпр. въ павликянскитѣ форми: тъшко, зъх, пусъгна и пр. вм. по-стари т'ъшко и пр. Палатализицията на зжбнитѣ прѣдъ замѣнитѣ на стб. ѫ се явява въ чепинскитѣ говори пакъ двояка: или се произнасятъ *д' т'* или *к' г'*, само че групировката на говоритѣ по тоя пунктъ не е тъй ясна, както нпр. въ предидещия, сир. както въ сричкитѣ *ди, ти.* На влиянието на 3. л. мн. ч. у глаголитѣ отъ IV-спрежение се дължи, безъ съмнѣние, и палаталниятъ характеръ на зжбнитѣ въ окончанието на първо лице ед. ч. Така въ *Баня,* гдѣто, както се видѣ, палатализацията не е усилена, казватъ въ 3. л. мн. ч. сег'ӧт (сѣдатъ), рог'ӧт (родатъ), вр̥к'ӧт (врътатъ) и пр., но така сжщо и въ 1. л. ед. ч: сѐг'а̥, ро̀г'а̥ вр̥к'а̥ ра̀бок'а и пр. Сжщо така и въ *Каменица:* хо̀г'ѧт, сгог'ӧт (съго-

дать), госк'ӧт (гостать), вӧг'ęт (водать), рàбок'ęт, и пр. (ср. 1. л. сèг'а, вѝг'а̥, вӧрк'а̥, и пр.).

Въ *Корово и Ракитово* напротивъ зѫбнитѣ съгласни не сѫ толкова палатализувани въ сѫщитѣ форми, именно въ 3 л. мн. ч. ясно се чувать д́, т́: сед́ӧт, ва̥рт'ӧт (Корово); сед́ӧт, ва̥рт'ӧт и пр. (Ракитово). Свръзката съ формата за 1. л. ед. ч. и тукъ е очевидна, защото се произнася сèд́ä, рòд́ä (Корово), сèд́о, вӧрт'о (Ракитово).

Въ *Костандово и Дорково* се явява и въ тоя случай усилена палатализация: сег'ӧт, вѝг'ут (1. л. сѐг'о, вѝг'о, Костанд.), и пр.

Въ отдѣлни думи, нееднакво се чува ту *д́ т́*, ту *ѓ ќ*, срав. д́èт'е (Баня, Камен., Кор.), д́èт'о (Ракит.), г'èк'о (Кост.), г'èк'а (Дорк.); — тèгли (тѫг-, Корово); т'ӧгл'о (1. л. ед. ч., Костанд.), т'ӓгл'а (1. л. ед. ч.. Дорково); — т'ӧшко (Корово); к'ӧшко (Кост.), т''ӧшко (Дорково).

6. *ќ, ѓ* прѣдъ прейотувана гласна.

Примѣри отъ палатализация на *д, т* прѣдъ прейотувани гласни сѫ твърдѣ рѣдки, защото такива съчетания сѫ нови, именно срѣщать се въ случаи, гдѣто *д, т* сѫ били първоначално прѣдъ суфикситѣ -ьѩ, -ье, въ които ь съ врѣме изчезнало, срав. брàќа (братьѩ), грòзѓе (гроздье), прàќе (прѫтье), цвèќе (Дорково); грòзѓе, цвèќе (Костандово) и пр.

Тукъ принадлежи и ќуќӱн (= тютюнъ, с. Каменица).